

BOSNA I STJEPAN TOMAŠEVIĆ U SVJETLU OSMANSKO-ISLAMSKJE EKSPANZIJE NA BALKAN

Rad donosi prikaz rasta osmanske i opadanje bizantske moći te kaotičnog stanja u feudalnim zemljama razvijenog srednjeg vijeka u Jugoistočnoj Europi, poglavito u Bizantu, Bugarskoj i Srbiji. Donosi se i pregled stanja u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu koje, poput ostalih spomenutih država, karakterizira feudalna anarhija i sukob središnjih vlasti te mjesnih feudalnih magnata. Rad se najviše fokusira na Bosnu i njezine prilike u prvoj polovini 15. stoljeća. U fokusu autorova pisanja jesu događaji iz političko-diplomatske povijesti odnosa Osmanskog Carstva, Bosne i Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, kao i neuspješne protuturske političko-vojne kampanje te nesolidarnost kršćanskog Zapada. U ovom kontekstu treba spomenuti još dva čimbenika, a to su Venecija i Dubrovnik. Autor daje paralelan pregled pada Bosanskog Kraljevstva, uspoređujući ga s padom Trapezunta.

Ključne riječi: Bosna, Stjepan Tomašević, Osmansko Carstvo, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, 15. stoljeće

1. Uvod

Osmanski se čimbenik u Bosni pojavljuje već osamdesetih godina 14. stoljeća, kada u Bosansko Kraljevstvo dolaze osmanske prethodnice, akindžije – jurišni konjanici u sastavu vojske Osmanskog Carstva koji su djelovali gerilskom taktikom. Plačalo ih se onime što su zarobili i zaplijenili, a tijekom svojih osvajanja i prodora na nove teritorije Osmanlije su novačile kršćane (pripadnike Pravoslavne crkve), uglavnom obrtnike i seljake, kao akindžije.¹ Jurišni konjanici prethodili su osmanskim upadima na europsko kopno te postupnom osvajanju onog što je još bilo preostalo od Bizantskog Carstva, Bugarske i Srbije. Bugarska i Srbija isprva ulaze u osmansku domenu *dar ul harb* (zemlja rata), a nakon njihova osvajanja postaju područja sa statusom vazalstva. One su se polako, ali sigurno uključile u *dar ul islam*, dakle potpuno u sastav ekspandirajuće osmanske države (zemlja mira),² te su postajale njezin sastavni dio. O tom fenomenu govori i hrvatski dubrovački dominikanac Ivan Stojković, koji s još dvojicom svojih sudrugova – Simonom Freronom i Henrikom Mengerom – biva poslan da uime Bazelskog koncila u tada još uvijek bizantskom Carigradu pregovara o jedinstvu Istočne sa Zapadnom crkvom.³ Ta se misija odvijala u tridesetim godinama 15. stoljeća, dakle 1435. – 1437. godine.⁴ U svojem ekleziološkom djelu *Tractatus de Ecclesiae* Ivan Stojković vrlo slikovito opisuje osmansku plimnu najezdu

¹ Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998.

² Halil Inalcik, *Osmansko Carstvo. Klasično doba: 1300.-1600.*, Zagreb 2003.

³ Eugenio Cecconi, *Studii storici sul concilio di Firenze*, Firenze 1869; Johann Haller, *Concilium Basiliense. Studien und Quellen*, Basel 1896.

⁴ Robert Holjevac, *Ivan Stojković i njegovo doba*, Zagreb 2004.

na balkanske pravoslavne narode te njihove autokefalne (istočne) Crkve, i to otprilike riječima kako će oni stradati u „potopu“, poistovjećujući tu katastrofu sa starozavjetnom slikom potopa.⁵ U nadirućem osmanskim osvajanju sljedeća zemlja bila je Bosna.

Bosna je u 15. stoljeću poprište unutarfeudalnih sukoba, što posebice dolazi do izražaja nakon smrti bosanskog kralja Tvrtka I. 1391. godine. Unutarfeudalne sukobe treba promatrati i u okviru „protudvorskog pokreta“, koji se odnosi na nasljeđe ugarsko-hrvatske krune, a traje od smrti ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika Anžuvina 1382. godine pa sve do 1408. godine, kada je Sigismund Luksemburški pod Dobor Gradom smaknuo veći dio bosanskog plemstva. Mjesno bosansko plemstvo, kao ni plemstvo u Hrvatskoj, nije htjelo prihvatiti centralizam Budimskog dvora te za njih stranog vladara, u ovom slučaju kralja Sigismunda.⁶ Kada je Sigismund pod izlikom križarske vojne 1414. godine provalio preko Save u Bosnu, Hrvoje Vukčić Hrvatinić je u pomoć pozvao Osmanlije, koje su kod Dubice, na sâm blagdan Marijina Uznesenja 15. kolovoza, teško porazile Sigismundovu vojsku. Nakon te bosanske epizode iz 1414. godine, Sigismund se više nikada nije usudio kročiti u Bosnu preko Save.⁷ Osmanlije su, pak, tom svojom pobjedom stavile Bosnu u svoju političko-vojnu domenu.

Kralja Stjepana Ostoju je 1443. godine na prijestolju nakon njegove smrti zamijenio nezakoniti sin Stjepan Tomaš, koji je bio pripadnik tzv. „Crkve bosanske“, ali dijelom i katolik. Na tom se primjeru također vidi kako je u vjerskom smislu Bosna još uvijek bila podijeljena, premda su franjevci svojim djelovanjima uspjeli marginalizirati djelovanje „Crkve bosanske“, a njezinim su učenjima inklinirali brojni pripadnici bosanskog plemstva, koje će kasnije odigrati nemalu ulogu u procesu islamizacije Bosne, koja je već počela prije samog njezina pada pod Osmanlije. Bosanski vladari plaćali su Osmanlijama danak te su lavirali između globalnih političkih činbenika – Budima, Venecije i Osmanlija. Vodili su također računa i o regionalnim prilikama, posebno kada je riječ o odnosu između Bosne i srpske Despotovine prije njezina konačnog sloma i pada Smedereva 1459. godine. No, prije toga dolazi do osmanske opsade Beograda, koji su branila i obranila 1456. godine dvojica Ivana – Talijan i franjevac Kapistran te Mađar Hunjadi – poznati borci protiv Turaka iz prve polovine 15. stoljeća. Taj je čin dao bar privremenu nadu kršćanskim vazalnim državama spram Osmanlija i njihovim vladarima – nadu o općekršćanskoj i europskoj solidarnosti.

Nakon smrti Stjepana Tomaša 1461. godine, na bosansko prijestolje dolazi Stjepan Tomašević. Ubrzo nakon ustoličenja Tomašević otkazuje plaćanje danka Osmanlijama te se kao pravi katolik priklanja papi Piju II. i Matijašu Korvinu. Njegovo vladanje bilo je posljednje u srednjovjekovnom Bosanskom Kraljevstvu, koje će okončati Osmanlije 1464. O svim tim događajima, koji su otprilike omeđeni padom Carigrada i Bosne, između kojih je točno desetogodišnje razdoblje (1453. – 1463.), govori i kronika Konstantina Mihajlovića prozvanog „Janjičar“. On je kao dječak bio zarobljen prilikom osmanskog osvajanja i osvojenja Novog Brda, koje je bilo od vrlo velikoga geostrateškog te posebno privrednog značenja zbog rudarstva.

⁵ Iohannis de Ragusio, *Tractatus de Ecclesiae*, prir. Franjo Šanjek, Zagrabiae 1983.

⁶ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1975; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997.

⁷ Isti, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1350.-1416.) i njegovo doba*, Zagreb 1902.

Kronika Konstantina Mihajlovića iz Ostrovice naziva se i turskom kronikom. Autorstvo djela dovodi se u pitanje – ne zna se je li autor Poljak ili Srbin. Oko tog rukopisa postoji spor jer njegov original nije sačuvan, već samo kopije. Najstariji sačuvan rukopis toga djela jest onaj češki iz prve polovine 16. stoljeća; nastao je, dakle, kasnije od događaja o kojima govorimo. Odmah iza njega postoji nešto mlađa poljska verzija poljskog teksta. Prvi poljski izdavač tih uspomena Konstantina Janjičara bio je poljski autor Galenzowski. Njegovo izdanje datira iz 1828., a iz njega se vidi kako autor smatra da je Konstantin bio Poljak te pretpostavlja da je bio u turskoj službi u doba osvajanja Konstantinopola (Mehmed II.), stoga se s tim u vezi vrijeme nastanka rukopisa smješta u 1500. godinu. S poljskim autorima najviše su oko pitanja toga rukopisa polemizirali srpski istraživači (Jovanović i Živanović), koji su nastojali dokazati da je riječ o srpskoj Ostrovici. Povijesna je vrijednost djela ogromna, a Jireček ga smatra prvorazrednim povijesnim izvorom. Tome u prilog ide i činjenica da se njegovom analizom bavio i hrvatski filolog i slavist Vatroslav Jagić. Unatoč tome, autentičnost djela višestruko dovode u pitanje razni autori.

Cilj i tema djela zapravo je generalni i dubok prikaz povijesti Balkana, no pritom treba voditi računa o velikoj zastupljenosti topografskih pogrešaka kojima ono obiluje. Vjeruje se da je to velikim dijelom rezultat protoka vremena (djelo je nastalo znatno kasnije, barem jednim svojim dijelom u odnosu na događaje koji se u njemu opisuju). Srpsko izdanje pojavilo se 1959. godine. Djelo je također upitno i zato što refleksije sežu do biblijskih i antičkih vremena (što ukazuje na izvjesnu tendencioznost toga rukopisa). Ono što predstavlja dodatan problem jest činjenica da se autor Konstantin Mihajlović u svojem radu ne oslanja ni na kakve pisane izvore, pogotovo ne na grčke i turske kronike i biografije. U djelu se opisuje bitka kod Varne 1444. godine, druga bitka na Kosovu polju i osmansko osvajanje Konstantinopola, pokušaj zauzimanja Beograda 1456. godine te osvajanje drugih mjesta.⁸

2. Bosna

U ovom dijelu spominju se namjere sultana Mehmeda da s ciljem ekspanzije na Zapad osvoji Bosansko Kraljevstvo, kojemu je vladar bio Stjepan Tomašević. Neuspješni apeli Tomaševića upućeni papi Piju II. i Matijašu Korvinu nisu urodili plodom. Situacija u Bosni u to je vrijeme bila dodatno zakomplicirana sporom između preostalih bogumila i katolika, pri čemu su neki bogumili čak tražili zaštitu u Osmanskom Carstvu. Upravo su iz tih redova do sultana stizale informacije o situaciji u Bosni, koje su pridonijele njezinoj padu.

Prema svjedočenju Konstantina Mihajlovića, sultan je krenuo na Bosnu, koja se tome nije nadala zbog novosklopljenog saveza. Na vijest o dolasku osmanske vojske Stjepan Tomašević je, prema kronici, reagirao povlačenjem u tvrđavu Jajce, gdje je želio organizirati obranu, računajući na dug otpor Bobovca. U toj situaciji smatrao je da bi se mogao spasiti bijegom u Hrvatsku, odnosno u Dalmaciju, koja je bila pod vlašću Venecije. Taj Tomaševićev plan nije uspio te on, prema sultanovu nalogu, biva smaknut, a sultanova je vojska dalje nastavila prema Hercegovini, gdje konfiguracija terena nije omogućila Osmanlijama da zavladaju tim područjem. Osmanlije i Mehmed II. El Fatih pokušavaju

⁸ Magdalena Najbar-Agičić, *Turcja w wieku XV a jej obraz w „Pamiętnikach Janczara“*, Krakow 1995, 35-80 (rukopis).

nakon Bosne zauzeti Hercegovinu zbog mogućeg budućeg napada na grad Dubrovnik. Pokušalo se od strane Osmanlija osvojiti Blagaj, jugoistočno od Mostara, no bezuspješno. Taj grad bio je središte već spomenutog Stjepana Kosače, koji Osmanlijama tada pruža vrlo žilav otpor. Tek je osvajanjem Počitelja 1472. godine bilo omogućeno kasnije osvajanje čitave Hercegovine. Primjer osvajanja Bosne, što opisuje Konstantin Mihajlović, potvrđuje osmansku taktiku da se najprije osvoje manje utvrde, a tek potom one koje su se mogle duže braniti. Prema navodima u rukopisu, upravo je Zvečaj osvojen uz pomoć dijela osmanske janjičarske vojske na čelu s Konstantinom. Zanimljivo je, dakle, da autor u svojem radu donosi imena turskih vođa u Bosni (vojvoda, sandžakbeg), pri čemu spominje da je u Jajcu predvodnik bio Jusuf Haram Ibaši, koji je pao u ugarsko zarobljeništvo zajedno s Konstantinom iz Ostrovice. Sudjelovanje kralja Matijaša Korvina u tim zbivanjima, prema analizi Magdalene Najbar-Agičić, pridonijelo je odgodi pada Jajca, no osmanskim je osvajanjima Bosna ubrzo postala podijeljena na središnji i jugoistočni dio koji su osvojili Turci te na sjeverozapadni dio koji se nalazio pod ugarskom vlašću. Smanjenju intenziteta djelovanja sultana Mehmeda pogodovala je i činjenica da su Osmanlije u Aziji imale svojih neprijatelja (Uzun Hasan). Sultanov pohod protiv Uzun Hasana Konstantin Mihajlović detaljno opisuje u svojem rukopisu, kao i borbe za prijestolje nakon smrti Mehmeda II. U tom smislu neki se njegovi navodi poklapaju s podacima koje znamo.

S obzirom na karakter rukopisa, najvjerojatnije namjera autora ovog djela nije bila da ono bude povijesno, barem ne u prvom redu, već je to svojevrsan apel kršćanskom svijetu da se jedinstveno suprotstavi osmanskoj najezdi. S tim u vezi opis povijesnih zbivanja u rukopisu nije glavni predmet autorova zanimanja koji se prije svega bio koncentrirao na opis ustroja turske vojske. Povijesna zbivanja u navedenom djelu možemo podijeliti na četiri skupine:

Prva skupina opisuje povijesna zbivanja u Srbiji kojima je posvećeno najviše osvrta jer je to bila domovina Konstantina Mihajlovića. U tom dijelu autor detaljno opisuje pojedinosti iz narodne tradicije, iako su u tim opisima zamjetni hagiografski opisi srpskih vladara (Milutina Stefana Dečanskog).

Druga skupina opisuje povijest Turske, točnije, povijest Osmanlija o kojima svjedoči na temelju usmene tradicije. Posebno su bitni oni djelovi u kojima autor govori o Europljanima na dvoru Osmanlija.

Treća je skupina opisa povijesnih događaja koje donosi autor, a kojima je bio očevic ili je eventualno o njima slušao u vrijeme turskog zarobljeništva od drugih promatrača. Ti opisi smatraju se najvrednijima te bi u čitatelja trebali pobuđivati najveću sigurnost. Ostale su priče vjerojatno prepisane od drugih autora. S tim u vezi neizmerno su vrijedni opisi koji se tiču islamske vjeroispovijesti.

Četvrta se skupina ponovno dotiče povijesti Srbije, ali u vrijeme kada je živio sâm autor Konstantin Mihajlović. Posebno se opisuju zbivanja vezana uz pad Novog Brda, gdje je autor kao mladi dječak pao u ropstvo te je kasnije postao janjičar. Vrijeme događaja pada Bosne iz Konstantinove kronike možemo utvrditi prema datumu pada Novog Brda. Novo Brdo (Neuberg prema Sasima rudarima, a Novomonte prema talijanskim izvorima) Osmanlije osvajaju 1. srpnja 1455. godine, kada otprilike i biva zarobljen Srbin Konstantin. Inače je Novo Brdo bilo od neizmernoga geostrateškog te posebice privrednog značenja. Nalazilo se dvadesetak kilometara od Prištine te vrlo blizu Kosova Polja i Morave. Osvajanje Novog Brda

imalo je velikih reperkusija na pitanje odnosa Dubrovačke Republike i Porte, tj. položaja dubrovačkih trgovaca u unutrašnjosti Balkana.⁹

Važno je to da upravo iz autorovih bilješki, iako se nije služio pisanim izvorima, dolazi do raskida sporazuma s Bosnom i napada na nju 1463. To je podatak koji Konstantin Mihajlović donosi na temelju razgovora dvojice vezira.¹⁰ Prema načinu na koji je djelo pisano, može ga se smatrati i antiturskim, odnosno antiosmanskim apelom (memorijalom).

3. Od pada Carigrada do pada Bosanskog Kraljevstva

Nakon pada Carigrada dolazi do lapidarne izjave pape Nikole V. kako je riječ o „drugoj Homerovoj smrti“. Tršćanski i sijenski biskup Enea Silvio Piccolomini (kasnije papa Pio II.) upregnuo je sve svoje snage kako bi Europu, politički i ratovima podijeljenu, motivirao za novi križarski rat protiv Osmanlija. U tu svrhu sazvaio je Sabor u Regensburgu, na koji Talijani, valjda zbog udaljenosti, nisu stigli doći. Piccolomini posebno hvali Filipa Burgundskog koji, za razliku od drugih vladara, spremno izjavljuje da će dati sva raspoloživa materijalna i ina sredstva kako bi došlo do ostvarenja općeg ratnog pohoda protiv Osmanlija. Sljedeći nastavak Sabora održao se u Frankfurtu na Majni 1454. godine. Sljedeće, 1455. godine Sabor je s istim ciljem sazvan u Bečkom Novome Mjestu, no odugovlačilo se s formalnostima. Tek kada se konkretno prešlo na stvar, došla je iznenadna vijest o smrti pape Nikole V., nakon čega Sabor biva raspušten. Prilikom sazivanja Sabora u Mantovi Osmanlije su ondje imale svoje doušnike.¹¹

Odmah nakon pada Carigrada prva je na udaru bila Srbija Đurađa Brankovića, napose Smederevo, koje je imalo prevažno strateško značenje.¹² Posebno se to može reći za Beograd, koji je tada bio „ključ Ugarske“ te koji brani hrvatska plemićka obitelj Talovaca. Možemo reći da je nakon osvajanja Carigrada Beograd u biti postao grad željenog osmanskog osvajanja, tzv. „zlatna jabuka“, kako bi se od *dar ul harba* pretvorio u *dar ul islam*. Osvajanjem toga grada Mehmedu II. i Osmanlijama bila bi širom otvorena vrata Ugarske i Srednje Europe. To spominjemo stoga što se već i nakon pada Carigrada, a posebno nekoliko godina kasnije nakon pada srpske Despotovine i Smedereva, počelo govoriti o opasnosti ne samo za Bosnu već i o aspiracijama Osmanlijâ prema Dalmaciji, Kranjskoj i Istri, preko kojih im biva otvoren put u Italiju. Godine 1456. tijekom opsade Beograda Osmanlije su žestoko poražene, a otprilike godinu dana kasnije nisu uspjele zauzeti Smederevo ni Golubac. No, ni franjevac Ivan Kapistran ni Ivan Hunjadi nisu se nauživali svojih vojničkih pobjeda jer obojica umiru iste godine – prvi 11. kolovoza u lloku, gdje biva i pokopan te kasnije beatificiran, dok imenjaka mu Hunjadi umire 23. listopada u Zemunu.¹³

U međuvremenu Turci sređuju ono što je još barem nominalno ostalo od Bizantskog Carstva, a to su posjedi u Moreji na Peloponezu, kada i gdje biva dokrajčena vlast carske

⁹ Zdravko Mršić, *Podjela Zapada: prostorna država i otvoreno društvo*, Zagreb 2012, 39-47.

¹⁰ Franz Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Novi Sad 1968, 187-188.

¹¹ Isto, 186.

¹² Skupina autora, *Povijest Bosne i Hercegovine: od najstarijih vremena do godine 1463.*, Sarajevo 1991 (reprint).

¹³ Isto.

obitelji Paleolog. Još je samo na Trapezuntu ostao malen ostatak nekada svjetskog Carstva koje će pasti pod Osmanlije 1461. godine. Posebno tragičan kraj zahvatio je ogranak carske obitelji Komnen 1463., dakle dvije godine kasnije pred sâm osmanski pohod na Bosnu, čija je – bilo stvarna ili lažna – korespondencija s Rimom i papom Pijom II. o mogućem pokretanju križarskog rata protiv Osmanlija bila uhvaćena od sultana. Posljedice su bile strašne, a radilo se o zatoru tog odvjetka carske obitelji Komnen.¹⁴ Taj događaj i godina pada Trapezunta kolidira s krunidbom bosanskog vladara Stjepana Tomaševića. Iste godine dolazi i do njegove ženidbe, kada se u spomen na taj događaj kuje poseban zlatni novac koji se onda dijeli uzvanicima.

Od pada Carigrada do pada Bosanskog Kraljevstva prošlo je deset godina (1453. – 1463.). U tom su razdoblju intenzivna nastojanja za ponovnim naseljavanjem Carigrada, koji nanovo postaje prijestolnica jednog drugog i novog Carstva. U tome su vrlo važnu ulogu imali tarikati, tj. razni derviški pokreti koji rade i na islamizaciji nove prijestolnice.¹⁵ Poveznica s Bosnom jest i ta što su oni onamo došli već krajem osamdesetih godina 14. stoljeća,¹⁶ da bi 1414. godine potukli vojsku kralja Žigmunda, a na strani Hrvoja Vukčića Hrvatinića.¹⁷ Djelovali su kao red mističkog islama koji se po potrebi transformirao u vojnički red.¹⁸ Još dvije ključne godine koje povezuju povijest Bosne sa Srbijom jesu 1456., kada Osmanlije i Mehmed II. pokušavaju osvojiti Beograd, te 1459., kada pada posljednje uporište Srpske Despotovine. U tome je veliku ulogu odigralo i srpsko pravoslavno svećenstvo. Razlog tome jest taj što su se odlučili za osmansku stranu, a nakon što se srpski despot Đurađ Branković raspitivao o svojem budućem položaju nakon eventualne pobjede Ugarske i Matijaša Korvina, odgovoreno mu je kako će Ugri zajedno s Rimskom crkvom raditi na uspostavi katoličanstva i njegove hijerarhije u Srbiji. Otišavši potom sultanu Mehmedu II., dobio je odgovor da će se pokraj svake džamije podignuti crkva te da će se svatko moći moliti i ispovijedati vjeru koju želi.¹⁹ Epilog je onda bila predaja tada srpske prijestolnice Smedereva Osmanlijama zbog gore navedenog razloga od, među ostalima, samog srpskog pravoslavnog svećenstva. Postojao je i dodatan razlog. To je bila ženidba bosanskog kraljevića, a potom i posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaša s kćeri posljednjeg srpskog despota Lazara, zbog čega otac potonjeg, Stjepan Tomaš, otkazuje vjenčanje svojeg sina s kćeri milanskog vojvode Francesca Sforze, kojemu je u jednom svojem pismu uputio ispriku. Bile su posrijedi političke igre, a jedna od njih bila je ta da se Stjepan Tomaš dokopa Srpske Despotovine. To mu je onda, prema njegovu mišljenju, trebalo donijeti znatno veću političko-diplomatsku težinu u konstelaciji odnosa između Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i njegova Bosanskog Kraljevstva s jedne te Srpske Despotovine, odnosno Osmanskog Carstva kao njegova privjeska na geopolitičkom planu tadašnjeg Balkana s druge strane. No, umjesto toga da za Stjepana Tomaša miraz u obliku Srpske Despotovine sa Smederevom kao njezinim glavnim gradom bude veliki dobitak,

¹⁴ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186.

¹⁵ Ekrem İşin, *Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15.-17. Y.Y.) Osmanlı Araştırma Vakfı*, İstanbul 2000, 145-184.

¹⁶ Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*.

¹⁷ Šišić, *Pregled povijesti; Isti, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, 159-210.

¹⁸ Holjevac, *Ivan Stojković*, 71-104.

¹⁹ Thomas W. Arnold, *Povijest islama: historijski tokovi misije*, Sarajevo 1989, 229-234.

postao mu je veliko opterećenje, o kojem ranije nije bio razmišljao, jer je zbog Despotovine na sebe i svoje pravne nasljednike bio navukao zavist i mržnju kako Srba tako i Osmanlija.²⁰

Uzevši sve ove geopolitičke faktore u obzir, prema najvećem broju povjesničara, svakako padaju u vodu interpretacije, i to one naknadne kako je prije pada Bosne sultan Mehmed II. bio u nekom obliku izvidnice u Bosni, prethodno se prurušivši u kršćanskog redovnika ili trgovca „u moapskom odjelu“. Tu nam priču donosi i jedan bosanski franjevac iz 18. stoljeća imenom Nikola Lašvanin.²¹ Zatim slijedi priča kako je bio otkriven te da ga je tada još kraljević prijestolonasljednik Stjepan Tomašević htio ubiti, a da ga je njegov otac Stjepan Tomaš izbavio jer se bojao odmazde.²² Postoje i mišljenja „da su se oni odnekud još otprije poznavali“. Kada je Stjepan Tomaš prepoznao sultana Mehmeda, on ga je, prema riječima spomenutog Nikole Lašvanina, „izgrlio i izljubio te su njih dvojica postali pobratimi“. Dakako da je, prema riječima franjevca Nikole Lašvanina, Stjepan Tomaš onda još i darovima otpratio sultana da se vrati na svoj teritorij. To zvuči više nego nevjerovatno te svakako baca novo svjetlo na događaje koji su u fokusu ovog rada, premda je izvor koji o njima govori prilično vremenski udaljen. S druge strane, mogli bismo reći da takva interpretacija graniči s fikcijom nekih koji su svakako bili neskloni mladom kralju Stjepanu Tomaševiću te koji su ga naknadno htjeli proglasiti oceubojicom i vjerolomnim prema Osmanlijama i ugovorima koji su obvezivali Bosansko Kraljevstvo i njegove vladare.²³

Ta se priča tim više čini nevjerovatnom nakon pada Smedereva (Smandrije) pod Osmanlije 1459. godine, a „nakon što se sultan Mehmed bio zaželio tog grada zbog njegovih ljepota, ali i zbog samog geostrateškog značenja toga grada (‘položaja’) za Turke Osmanlije te njihov planirani budući pohod na Ugarsku“.²⁴ U ovom političko-povijesnom kolopletu nemalu ulogu igra i ugarski vladar Matijaš Korvin koji, prema mišljenju svih autora, nikako nije mogao oprostiti Stjepanu Tomašu pad Smedereva. Navodno je sultan Mehmed, zbog olakog prepuštanja Smedereva u njegove ruke od strane Stjepana Tomaša 1459. godine, naredio Ishak-begu, glavnom čovjeku skopskog krajišta – koje je, prema riječima Nikole Lašvanina, bilo „sasvim blizu Bosne“ – da uvijek pomaže Stjepanu Tomašu kako bi se ovaj učvrstio na bosanskom prijestolju. Kralj Matijaš je poslije navodne epizode bratimljenja Stjepana Tomaša sa sultanom Mehmedom i spomenutog pada Smedereva nagovorio njegova nezakonita sina Stjepana Tomaševića i brata mu Radivoja da smaknu samog kralja Tomaša, što su ovi i učinili kada je Tomaš zbog bolesti pao u postelju nakon neuspješnog opsjedanja hrvatskoga grada Blagaja, koji je bio u posjedu izvjesnog Vukmana, sina hrvatskog bana Pribile. Urotnici su razglasili da je Stjepan Tomaš već duže bolovao od unutarnjih bolesti te da je umro od kapi tijekom noći, a istina je navodno bila ta da je bio zadavljen konopcem. Kada je za to čula kraljica, svim je silama nastojala osvetiti muževu smrt jer joj je bilo ogavno ubojstvo koje je počinio Stjepan Tomašević te je pozvala samog sultana da osveti smrt svojeg pobratima. On joj je to i obećao, no zbog zaostalih poslova u Daciji (Vlaškoj) te s Dačanima, kada mu je vlaški vojvoda Vlad Drakula Tepeš na najokrutniji način pobio vojsku i poslanika, morao je svoj pohod u Bosnu odgoditi za dvije godine.

²⁰ Skupina autora, *Povijest Bosne*.

²¹ Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo 2003.

²² Babinger, *Mehmed Osvajač*, 18-192.

²³ Skupina autora, *Povijest Bosne*.

²⁴ Lašvanin, *Ljetopis*.

Inače je majka kraljevića te potom i kralja Stjepana Tomaševića, Vojača, „vrlo razumna“ te nije bila za to da se bezrezervno podrže planovi, odnosno opcija bezuvjetnog otpora Osmanlijama. Savjetovala je svojim zemljacima da „Bosanci ne luduju protiv Turčina, jer koliko god da je taj prijedlog koristan i dobar, toliko dolazi u nezgodno vrijeme“. Riječ je o prijedlogu papina legata, modruškog biskupa Nikole, koji je, prema mišljenju njegova imenjaka, franjevca iz Lašve 18. stoljeća, bio razborit čovjek, ali „da nije bio dovoljno pronicljiv te da je i suviše brzo mijenjao odluke“. ²⁵ Isti biskup savjetovao je Stjepanu Tomaševiću da se bezrezervno pridruži Matijašu Korvinu, bez obzira na to što je ovaj već duže bio ljut na njega zbog predaje grada Smedereva od strane njegova oca u ruke Osmanlijâ 1459. godine, kojima nije bilo dosta što su primali ogroman danak na račun mira, već su svojim upadima stalno ugrožavale Bosnu u kojoj su bile nazočne već od osamdesetih godina 14. stoljeća, a u vrijeme kraljeva Stjepana Tomaša te njegova istoimena sina Tomaševića drže sve strateške točke kao što su utvrde i gradovi, koji su odigrali nemalu ulogu prilikom pada Bosne 1463. godine. Tako je već spomenuti Ishak-beg iz skopskog krajišta stalno upadao u Bosnu pod izlikom kako štiti još tada živućeg kralja Stjepana Tomaša i njegove interese, a u biti je pljačkao i pustošio područja Bosanskog Kraljevstva, nanoseći pritom ogromnu štetu u obliku jako velikih materijalnih i ljudskih gubitaka. Pod materijalnim gubicima misli se na plaćanje ogromnog danka u novcu, tj. zlatu, a pod ljudskim gubicima na toliko mnoštvo stanovnika bosanskih gradova i mjesta koje je Ishak-beg svojim upadima u Bosnu iz skopskog krajišta bio zarobio i potom odveo iz Bosne. To se ogromno ljudstvo poslije bilo najvjerojatnije prodavalo kao roblje po tržnicama Rumelije i Anadolije, baš kao i tridesetak godina ranije, kako su to već bili svjedočili poslanici Bazelskog koncila u Carigradu: Ivan Stojković, Henrik Menger i Simon Freron. ²⁶ Bosanski puk i plemstvo nakon smrti Stjepana Tomaša dodatno su se podijelili u stranke i vojne tabore, a svatko je zagovarao svoju opciju. Puk je na bosanskom prijestolju navodno više htio vidjeti Radivoja, a neki udovicu sada već pokojnog Stjepana Tomaša. Nemalu ulogu u cijelom tom vrtlogu svakako su imala i vjerska pitanja vezana uz stalne antagonizme između pripadnika onoga što je još ostalo od „Crkve bosanske“ i Rimokatoličke crkve.

Sâm Stjepan Tomašević je, za razliku od svojeg oca Stjepana Tomaša, odmalena bio odgajan u duhu Katoličke crkve, dok je Stjepan Tomaš, prema svjedočenju njegova vlastita sina, bio „manihejac“. To Stjepan Tomašević izričito navodi u svojem vapijućem pismu papi Piju II. ²⁷, kojemu šalje svoje poklisare koji mu nose to pismo. U njemu se Stjepan Tomašević vrlo dirljivim riječima obraća „glavi sveg kršćanstva i Katoličke crkve“ te ga moli da mu pošalje pomoć, ne radi njega samog nego zato što se, prema njegovim vlastitim riječima, Mehmed II. i Osmanlije neće zaustaviti na Bosni, nego će njihova plimna ugroza krenuti dalje prema ostalim kršćanskim zemljama Europe, pa tako i prema Italiji. ²⁸ Tomašević izričito navodi da kada bi samo njegovo Bosansko Kraljevstvo bilo meta i cilj Osmanlija, on ne bi uznemiravao papu. Dalje veli da od pape ne očekuje „zlatnih brda“, no kako je posrijedi daljnja ekspanzija Turaka, osjeća se odgovornim upozoriti na pravo stanje stvari, kako ga se u budućnosti ne bi smatralo lakovjernim. Kada je o tom

²⁵ Isto.

²⁶ Cecconi, *Studii storici*, dokument LXXVIII; Holjevac, *Ivan Stojković*.

²⁷ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, IV, Zagreb 1973, 26-27.

²⁸ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 187-192.

stanju stvari riječ, Tomašević papi Piju II. podastire činjenično stanje izvješćujući ga kako su Turci već zauzeli neke vrlo važne strateške točke, iz kojih onda dalje planiraju svoja osvajanja prema Ugarskoj i Dalmaciji. Potom navodi kako se Turci vrlo ljubazno i prijetvorno odnose prema seljaštvu, obećavajući nekakvu slobodu za koju seljaci, kao neuki, vjeruju da bi mogla biti trajna. Kako su već neki od njih, prema Tomaševićevim riječima, napustili svoje mjesne gospodare, to je bio lakši njihov pad. Prema njegovim riječima, isto čeka i njega samog ako ne dobije stvarnu i pravu potvrdu moći i vlasti od pape, koji bi mu time dao jasnu potvrdu njegova kraljevskog autoriteta nad Bosnom i potvrdu da iza njega, Tomaševića, stoje stvarni i jaki politički čimbenici koji su kadri suprotstaviti se Osmanlijama. Stoga moli papu da posreduje kod ugarskog vladara Matijaša Korvina radi dobivanja njegove eventualne pomoći te kako bi se izgladili animoziteti Ugra spram bivšeg bosanskog vladara, Tomaševićeva oca Stjepana Tomaša, kojeg su oni potvarali zbog pada Smedereva kao jedinog krivca.²⁹

Tomašević u studenome 1461. godine panično piše papi moleći ga za pomoć, čemu se potonji i odaziva šaljući u Bosnu svojeg legata, modruškog biskupa Nikolu, sa žezlom i krunom za novoustoličenog bosanskog vladara Stjepana Tomaševića. Ugri i Matijaš Korvin načelno se slažu da Bosni treba pomoći, no to prethodno uvjetuju ogromnim novčanim iznosima.³⁰ Još ranije prosvjeduju kod pape zbog prava na bosansko prijestolje na kojem Ugri i kralj Korvin toliko inzistiraju. Papa Pio II. Matijašu Korvinu odgovara kako u vezi s time nije toliko nevjest da ne bi znao pravo stanje stvari i red u svojem postupanju.³¹ Stjepanu Tomaševiću i Bosni papa preko Venecije doista i šalje veliku novčanu pomoć, no Venecija čitav iznos zadržava za sebe, opravdavajući taj čin gradnjom svoje velike obrambene flote u Dalmaciji, no do toga nikada nije došlo. Umjesto toga, Venecija daje neodređena obećanja o mogućnosti sklanjanja bosanskog vladara i njegove obitelji na njezinu teritoriju, bilo na lagunama samoga grada Venecije, bilo na području vlasti Mletačke Republike u Dalmaciji na otoku Hvaru, koji je bio spomenut kao jedno od rješenja. Tomašević moli i Dubrovačku Republiku za pomoć u ljudstvu i oružju, no Dubrovčani se ispričavaju kako tu pomoć ne mogu poslati jer i sami rade na obrani svojega grada, što je jednim dijelom bilo točno jer su se izvan zidina rušili svi objekti, pa i oni sakralni koji bi eventualno mogli poslužiti Turcima, a oko gradskih zidina pravili su se opkopi. Istodobno, Dubrovčani kao vješti diplomati i realpolitičari šalju svoje izaslanstvo sultanu s određenim novčanim iznosom, radi zaštite svojih trgovačkih interesa na Balkanu, u Bosni i Srbiji.³²

Vrlo sličan, gotovo identičan stav više nego oprezne dubrovačke diplomacije možemo vidjeti i nakon pada Bosanskog Kraljevstva, u „odiseji“ posljednje bosanske kraljice Katarine Kotromanić, kada se Dubrovačka Republika i njezina diplomacija vodila isključivo svojim uskim materijalno-političkim interesima. Osmanlije su, naime, tražile izručenje posljednje bosanske vladarice Katarine Kosača-Kotromanić, kako bi se lišile pravnih nasljednika i eventualnih pretendata na bosansko prijestolje te se stoga i radilo na zatoru visokog plemstva u svim osvojenim zemljama, kao što je to bio slučaj s već spomenutom trapezuntskom

²⁹ Skupina autora, *Povijest Bosne*.

³⁰ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186-192.

³¹ Skupina autora, *Povijest Bosne*.

³² Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186-192; Skupina autora, *Povijest Bosne*; Mršić, *Podjela Zapada*, 39-47.

carskom obitelji Komnen 1463. godine te s kraljevskom obitelji u Bosni iste godine.³³ U ožujku 1463. sultan Mehmed II. kretao se prema Zapadu, dakle prema Bosni, a majci velikog vezira Mahmud-paše, koja je ostala kršćanka, u svojem balkanskom taboru poklonio je samostan sv. Ivana Prodromos Petras u Istanbulu. U subotu 26. ožujka, nekoliko dana ranije, dao je u Edirnama baciti u zatvor posljednjeg komnenskog trapezuntskog cara Davida, inače njezina rođaka. Despina Hatun bila je kći pretposljednog trapezuntskog cara koji je umro 1458. godine, a udala se za Uzun Hasana, neprijatelja Osmanlija. U jednom svojem pismu pozvala je izvjesnog Aleksija Komnena k sebi, a to je odmah pobudilo sumnju sultana Mehmeda da Despina uz pomoć svojeg ujaka Davida želi potaknuti Uzun Hasana na vojno djelovanje prema Osmanlijama, s konačnim ciljem ponovne uspostave komnenskog Trapezuntskog Carstva s njim na čelu. Teodor Spandugino, autor povijesti Turaka, čiji je djed bio brat Davidove druge žene, tvrdi da je to pismo krivotvorina iz Rima te da se njima Davida trebalo obavijestiti o pokrenutom križarskom pohodu protiv Osmanlija. Gotovo čitava carska obitelj Komnenovih, prema osobnoj sultanovoj naredbi, bila je pogubljena 1. studenoga 1463. godine, dakle nakon sultanova povratka iz Bojne na Bosnu. Bijes sultana Mehmeda II. bio je toliko jak da nije dopustio pokop članova obitelji Komnen, čija su tijela trebala ostati poput plijena pticama i zvijerima grabljivicama. Carica Despina Hatun stoički je gledala zator čitave svoje obitelji te je naknadno svojim rukama pokopala jednog po jednog člana. Do kraja života živjela je isposnički u jednoj trošnoj kolibi, odričući se gotovo svega. Ovo strašno finale obitelji Komnen bilo je simbolički i znakom konačne propasti Trapezuntskog Carstva.³⁴

Moglo bi se reći da tragedija trapezuntske carske obitelji toliko frapantno sliči Sofoklovoj tragediji koju ovaj piše o Antigoni te je tako i naslovljuje, a carica Despina Hatun, i ne znajući, poistovjetila se s istim likom istoimene tragedije koja je nastala u zlatnom dobu klasične grčke civilizacije. Ova druga tragedija predstavljala je završetak iste civilizacije, otprilike 2.000 godina kasnije kada je grčka civilizacija to bila samo još svojim imenom te kada je radije izabrala potonuće u barbarstvo, nego prihvaćanje unije sa Zapadom na teološko-crkvenom i političkom planu.³⁵ Sebe samu je, pak, vidjela preseljenu u nebeske sfere, iz kojih će se u danom povijesnom trenutku opet pobjedonosno vratiti.³⁶ Sve ovo spominjemo jer su obje tragedije, kako trapezuntske carske obitelji Komnen tako i bosanske kraljevske obitelji Kotromanić, na neizravan i znakovit način isprepletene, i to u istoj, 1463. godini.

Početak ljeta sultan Mehmed se sa svojim vezirom Mahmudom kretao balkanskim cestama preko Sofije, Skopja, Kosova Polja, Vučitrna i Sjenice prema Bosni. Razlog je bio taj što mu je još 1461. godine bilo dojavljeno kako je novopostavljeni bosanski kralj Stjepan Tomašević sultanovu poklisaru otkazao plaćanje dogovorenog danka. Kralj je tom poklisaru svoje riznice pokazao temu i, prema navodima bizantskog povjesničara Laonika Halkokondila,³⁷ rekao kako se uopće ne misli rastati od svojeg novca, a za sultanovu volju,

³³ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186-192; Krešimir Regan, *Bosanska kraljica Katarina: pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*, Zagreb 2010, 49-54, 61-62, 71-74.

³⁴ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 18-188.

³⁵ Joseph Gill, *Il Concilio di Firenze*, Firenze 1967, 418-462; Arnold, *Povijest islama*, 196-205.

³⁶ Elene Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog Carstva*, Beograd 1988, 130-137.

³⁷ Mirjana Gross, *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb 1980, 59; Jenö Darkó, „Zum Leben des Laonikos Chalkondyles“, *Byzantinische Zeitschrift*, 24/1, 1924, 29-39.

jer će mu taj novac trebati za aktivnu obranu zemlje. Ako, pak, i ti planovi padnu u vodu, novac će ponijeti sa sobom jer će time u izgnanstvu moći osigurati lagodan život. Sultanov je poklisar izrazio svoje sumnje da Stjepan Tomašević taj novac neće moći dugo uživati. Prema njemu, ne bi bilo ništa loše u tome da kralj i uživa taj novac kada bi to bila Božja volja, no bilo bi bolje lišiti ga se i dati onom čijom ga je zaslugom, tj. zaštitom Stjepan Tomašević i bio stekao. Još je rekao i to kako bi bilo ispravno da kralj zadrži svoj novac kada time ne bi bezbožno kršio zadanu riječ i ugovor. Prema riječima poklisara sultana Mehmeda II., kralj sebi i svojoj državi Bosni nanosi štetu ako zbog osobne pohlepe kani zadržati spomenuti novac jer misli da će mu on donijeti sreću. Naprotiv, sâm mu je poslanik bio prorekao upravo suprotno. Vrativši se u sada već desetak godina osmansku prijestolnicu, Carigrad, k sultanu, spomenuti poklisar bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, zbog spomenutih riječi potonjeg, bio je poticao sultana Mehmeda II. El Fatiha na vojni pohod prema Bosanskom Kraljevstvu. Dakako da se sultan zbog svoje naravi više nego razbjesnio čuvši za tu vijest, no morao je za dvije godine odgoditi pohod na Bosnu, i to zbog pohoda na Vlašku i njezina vojvodu Vlada Drakulu.³⁸ To se dogodilo poslije Tomaševićeve korespondencije s papom Pijom II. te nakon što mu je papa poslao krunu, a Matijaša Korvina nagovorio na solidarnost i vojnu pomoć istom bosanskom kralju. Korvin se s tim u načelu bio složio, ali uz prethodni uvjet isplate njemu ogromnog novčanog iznosa te ustupanje nekih strateški važnih vojnih tvrđava i gradova u Bosni.³⁹

Osmansko-bosanski povjesničar Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit iz druge polovine 19. stoljeća u svojoj povijesti Bosne *Tarih-i Bosna* navodi da je Matijaš Korvin nagovarao albanskog vođu Đerđa Kastriota da pomogne bosanskom vladaru Stjepanu Tomaševiću, a da je potonji vojno sudjelovao u rušenju osmanske utvrde na rijeci Savi, Šamac, „koju su kasnije Bošnjaci prozvali Šabac“, prema nekom Šabanu. To je, prema Muvekkitovoj interpretaciji, bio razlog konačnog napada Mehmeda II. i Osmanlija na kralja Stjepana Tomaševića i njegovo Bosansko Kraljevstvo.⁴⁰ Venecija i Dubrovnik također su se

³⁸ Babinger, *Mehmed Osvajač, 186-192*.

³⁹ Isto, 188-192; Skupina autora, *Povijest Bosne*.

⁴⁰ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, Sarajevo 1999. Salih Muvekkit-Hadžihuseinović (Salih Sidki Muvekkit Hadžihuseinović) (? – 1888.) bošnjački je historičar. Poznat je kao autor značajnog djela *Tarih-i Bosna*, napisanog na turskom jeziku i prvi put objavljenog u prijevodu na bosanski kao *Povijest Bosne*, 1999. u Sarajevu. Ta vrlo opsežna knjiga (u prijevodu preko 1.400 stranica većeg formata B5) opisuje povijest Bosne od turskog osvajanja pa sve do austrougarskog zaposjedanja 1878. godine. Muvekkit nije kritički historičar modernog kova. Uostalom, to nisu bili ni njegovi hrvatski ni srpski suvremenici, ali je ipak erudicijom, racionalnim pristupom, korištenjem raznorodnim izvorima (pisac se služio tekstovima na orijentalnim jezicima, ali i objavljenim radovima u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu u svoje doba) stvorio kompendij koji sve do danas nije dobio priznanje kakvo zaslužuje. Treba reći da je Muvekkit tim značajniji jer se dotadašnja historiografija o BiH temelji gotovo isključivo na zapadnim izvorima (Lastrić, Lašvanin, Farlati, Orbini) pa je Muvekkitovo djelo dobrodošao korektiv, što se pokazalo plodonosnim u kasnijim historijskim studijama kada su se rani turski defteri, koje je objelodanio turski povjesničar Ömer Lütfi Barkan, pokazali neprocjenjivima za povijest rane osmanske Bosne. Iako u Muvekkitovu djelu ima nemalen broj imaginativnih mjesta (napose o staroj prošlosti i prapovijesti, o čemu je pisac oponašao nekritične hrvatske povjesničare poput Orbinija), ono je u cjelini monumentalna studija i vrelo obilja informacija koje, usprkos objavljivanju i prijevodu, još nije steklo mjesto koje zaslužuje u sintetičnim historiografskim djelima posvećenima Bosni i Hercegovini. Koliko su se drugi povjesničari koji su pisali o BiH (Čorović, Mandić, Draganović, Čirković, Prelog) služili njegovim djelom, ostaje tek za utvrđivanje. Sigurno je da je ušao u repertoar standardne literature modernih turkologa i orijentalista koji proučavaju utjecaj Osmanlija na područja Bosne, Srbije i Hrvatske (Moačanin, Popović).

oglušili na očajničke uzastopne pozive i vapaje za pomoć Stjepana Tomaševića zbog svojih uskogrudnih pojedinačnih interesa.⁴¹ Dana 28. veljače 1463. *Signoria* dobiva vijesti o vrlo lošoj situaciji oko Bosne, ali reagira vrlo mlako, gotovo nezainteresirano.⁴² Kada je Stjepan Tomašević 1463. godine konačno uvidio da od kršćanske solidarnosti neće biti ništa, poslao je svoje bosansko izaslanstvo na Portu u Istanbul kako bi ishodovalo petnaestogodišnje primirje. O tome nam u ovom tekstu svjedoči već uvelike spominjani Konstantin Mihajlović, srpski janjičar iz Ostrovice, navodeći kako su on i njegov brat bili nazočni – jedan javno, a drugi tajno – sakrivši se kako ih ne bi primijetila dvojica velikih vezira Mahmud-paše i Ishak-paše. Konstantin im je na podu prostro ćilim, a oni su se savjetovali oko toga što reći pristiglom bosanskom izaslanstvu. Na kraju je bilo dogovoreno da im se daje lažno traženo petnaestogodišnje primirje, a da će oni za nekoliko dana za njima u Bosnu preko Sofije, Skopja, Vučitrna, Kosovske Mitrovice i Sjenice. Inače, prema njihovim riječima, ne budu li tako uradili, nikada neće osvojiti tu planinsku zemlju koja je teško osvojiva zbog same konfiguracije terena, a budu li odlagali vojnu akciju, bosanskom bi vladaru u pomoć mogli priskočiti kršćanski vladari, pa i sami Ugri s Matijašom Korvinom na čelu. Izriekom se spominju i Hrvati, kao mogući pomagatelji Bosni i njezinu vladaru. Konstantin Mihajlović je, prema vlastitim riječima, poslije otišao k bosanskom izaslanstvu, raspitajući se o ishodu pregovora. Kada su mu izaslanici puni optimizma rekli o sklopljenom primirju, upozorio ih je na skori osmanski pohod na Bosnu, mimo lažnih obećanja, o čemu izaslanstvo nije htjelo ni čuti, a kamoli vjerovati. U subotu su slavodobitno krenuli kući kako bi u srijedu velika osmanska vojska na čelu sa sultanom, Mahmud-pašom i Ishak-pašom krenula prema Bosni preko već spomenute rute. Cilj samog pohoda držao se u strogoj tajnosti. Za njega su, dakako, znali samo sultan i spomenuta dvojica visokih vezira, kako kršćanski vladari i vojska ne bi znali konačan cilj osmanskog udara. Kod Sjenice je već zapravo sve bilo jasno. Prešavši bosansku granicu, u Podrinju je pao vlastelin Tvrtko Kovačević, baš onako kako je to u svojem pismu papi Piju II. predviđao kralj Stjepan Tomašević. Vidjevši da sâm neće moći obraniti utvrde, Kovačević se predao Turcima, nadajući se milosti, no odmah biva pogubljen.⁴³ Možda je najvažnija i odlučujuća epizoda u ovoj priči oko pada Bosne ona o padu kraljevskoga grada Bobovca, koji je bio smješten na sjajnom fortifikacijskom terenu, blizu Vareša i Kraljeve Sutjeske, a u kojemu se još od ranije čuvala bosanska kruna.

Muvekkit kaže da se Bobovac nalazi u Visočkoj nahiji te kako je isti grad tri dana neuspješno opsjedao veliki vezir Mahmud-paša. Ovaj se potom, zbog nemogućnosti zauzimanja grada nakon trodnevne opsade i topovskih kanonada, bio povukao prema Sarajevu, a kod Visokog sreo je sultana, koji mu je bio zapovjedio da se vrati, rekavši da se i sâm onamo uputio. Stoga se navodno toponim Vratnice blizu Bobovca i zove prema povratnom glagolu „vratiti se“, predstavljajući pravo mjesto povratka sultana i velikog vezira.⁴⁴ Konačno se, nakon sultanova dolaska, utvrda grada Bobovca predala zbog izdaje njezina zapovjednika, kneza Radaka, koji je bio pripadnik „Crkve bosanske“. Kada je kralj Stjepan Tomašević, kao katolik i podanik Rimske crkve, svoje kraljevstvo politički i vjerski

⁴¹ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Dubrovnik 2003, pogl. „Dubrovnik između Istoka i Zapada“.

⁴² Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186-192.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Muvekkit, *Povijest Bosne*.

podložio Crkvi te počeo provoditi politiku progona bogumilskih sljedbenika, vjerski antagonizmi još su se više zaoštrili. Prema toj teoriji, knez Radak je uz obećanja Osmanlija jedva čekao predati grad i njegovu posadu te se tako najizravnije osvetiti kralju Tomaševiću. Kada je, prema legendi i kazivanju, knez Radak nakon predaje zamolio za nagradu da ostane u službi sultana Mehmeda II., ovaj mu je navodno odgovorio da zasigurno ne bi mogao ostati vjeran njemu kada to nije znao biti vladaru njegove vjere, a zatim ga je dao pogubiti. Još se danas kod malog planinskog mjesta Bobovca, na putu od Bobovca prema Kraljevoj Sutjesci, nalazi divovska stijena kod koje je, prema legendi, bio pogubljen knez Radak. Po njemu je i dobio naziv jedan obližnji izvor Radakovica.⁴⁵

Vijest o padu Bobovca bila se strelovito proširila, a kralj Stjepan Tomašević se tada bio sklonio u utvrdu Sokol kod Jajca, na utoku rijeke Plive u rijeku Vrbas. (Tu je rijeku vrlo hrabro prvi preplivao upravitelj Tesalije, izvjesni Omer Turhan-beg, koji je za taj čin i bio nagrađen.⁴⁶) No, kako je i onamo vrlo brzo došla osmanska vojska, kralj se iznova sklanja u tvrđi grad Ključ. Prema svjedočenju osmanskog autora Muvekkita, dolazi do niza vrlo žestokih okršaja.⁴⁷ Osmanlije su već mislile zaobići Ključ, što bi bile i učinile da im jedan plaćeni uhoda nije otkrio kraljevo sklonište. Vidjevši najzad da je otpor besmislen, nakon potpaljivanja suhe trske u jarcima oko grada, kralj se, uz jamstvo velikog vezira Mahmud-paše i pisane fetve, konačno bio predao. Nakon toga je, kako bi sačuvao goli život, naredio zapovjednicima svojih utvrda da ih predaju sultanu i Osmanlijama. Prema riječima bizantskog povjesničara Kritobula, 1463. godine Osmanlije su zauzele tristotinjak gradova, što je u svakom slučaju pretjerano. No, nakon Tomaševićeve naredbe o predaji gradova Osmanlijama, sedamdesetak gradova u samo jednom tjednu čini se realnim. Mahmud-paša je svojim činom jamčenja života kralju Tomaševiću na sebe navukao sultanov bijes jer ovaj nije znao kako se pravno izvući iz nastale situacije, s obzirom na to da je Tomašević uza se imao rečeni dokument i zadanu riječ. U pomoć je tada svojim pravnim savjetom priskočio jedan Perzijanac, Šeih koji je prije dvadesetak godina bio došao na područje Osmanskog Carstva iz Perzije (Irana) te je kao vrlo učen čovjek i fanatik stekao simpatije sultana Mehmeda II. Osvajača. Njegovo je ime Ali al-Bistami te je zbog svoje učenosti dobio i ime Musanifek, što znači „mali pisac“. Izravni je potomak poznatog islamskog znanstvenika Fahredina Razija. Ali al-Bistami predložio je rješenje u obliku odgovora kako je spomenuta fetva i zadana riječ Mahmud-paše bila dana bez sultanova znanja te je, prema tome, nevjerojatna.

Prema kazivanju, sâm je Ali al-Bistami usmjerio mač prema kralju, no kada ga nije uspio dokrajčiti, učinili su to krvnici koji su priskočili u pomoć. O tom smaknuću Stjepana Tomaševića postoji nekoliko verzija.⁴⁸ Ista sudbina čekala je kraljeva polubrata Radivoja i njegova sina Tvrtku te još trojicu knezova Pavlovića. Knezu Tvrtku Kovačeviću okončan je život u Podrinju, još prilikom samog prijelaza rijeke Drine, koja dijeli Bosnu od Srbije.⁴⁹ To se dogodilo prije zauzeća grada Bobovca (Bobice), kako ga naziva grčki (bizantski) pisac Laonik Halkokondil.⁵⁰ Sa stanovništvom Bobovca i Jajca postupalo se kao sa stanovništvom

⁴⁵ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 188-192.

⁴⁶ Joseph Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, I, Zagreb 1979.

⁴⁷ Muvekkit, *Povijest Bosne*.

⁴⁸ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999, 535-575.

⁴⁹ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186-192.

⁵⁰ Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*.

egejskih grčkih otoka Lezbosa i Mitilene. Na Mitileni bio je i spomenuti Ali al-Bistami. Najsiromašnije stanovništvo bilo je ostavljeno u Bobovcu, odnosno Jajcu, srednje imućni dodijeljeni su janjičarima, dok su najbogatiji kolonizirani u relativno prije deset godina novoosvojeni Carigrad (Istanbul).⁵¹ Nakon neuspjeha Osmanlija da se zbog mogućeg budućeg pohoda na Dubrovnik osvoji Hercegovina i Blagaj Stjepana Kosače, o čemu je već bilo riječi, Osmanlije potpuno osvajaju feudalne posjede obitelji Pavlovića koji svi odreda bivaju smaknuti. Jedina pozitivna činjenica za Crkvu i kršćanstvo jest ta da je franjevačkom samostanu u Milodražu kod Fojnice sultan Mehmed II., zahvaljujući osobnoj hrabrosti fra Angela Zvezdanovića, dodijelio tzv. „Ahdnamu“, povelju o vjerskim slobodama. Razlog tome bio je isključivo ekonomski – pokušaj novouspostavljene osmanske vlasti da pod svojom vlašću zadrži što je više moguće stanovništva radi plaćanja poreza.⁵² Već 7. srpnja Mehmed II. sa svojim taborom pristiže u Sjenicu, a 17. srpnja dolazi u Skopje. Mjesec dana ranije, 14. lipnja, mletački dužd Cristoforo Moro užasuto piše o osmanskom osvojenju Bosne svojoj ljutoj suparnici Firenci, tražeći od nje pomoć. U pismu najružnijim riječima opisuje osvajanja Osmanlija i Mehmeda II. te vrlo jakim riječima apelira na svekršćansku solidarnost. Firenca se na sve moguće načine nastojala izvući iz te situacije obrazloženjem kako ne želi biti upletena u novi sukob. Jedina akcija Firence bila je ta da je pred Božić 1463. godine poslala svoje galije u Istanbul, kako bi pokupila svoje građane i njihova materijalna dobra.⁵³

Zna se da je otprilike 100.000 Bosanaca bilo raseljeno, a 30.000 odmah ih je stupilo u janjičarsku službu. Samo je šest utvrda ostavljeno i šticeño ljudstvom, dok su ostale bile potpuno razorene. Kraljeva, pak, djeca Sigismund (Žigmund) i Katarina bila su odvedena u sužanjstvo, odakle se nikada neće vratiti. Štoviše, oni su, milom ili silom, prešli na islam. Vjerojatno se radi o prvoj opciji jer je kasnije iz Rima bosanska kraljica Katarina Kosača-Kotromanić bila vrlo zauzeta da uz pomoć milanskog vojvode Francesca Sforze velikim otkupom oslobodi svoju djecu iz osmanskog ropstva. Primila je njihovo pismo s pozivom da sama dođe k njima u Istanbul te da ondje, poput njih, upozna i primi „svjetlo islama“. Sigismund (Žigmund) je u doba zarobljavanja imao sedam, a Katarina samo tri godine. Zna se da je Sigismund običavao uveseljavati za stolom sultana priprostim šalama te je svoj život završio kao Ishak-beg, jedan od sandžakbegova negdje u Maloj Aziji. Katarina je navodno posljednje počivalište našla kod Skopja, gdje bi se trebalo nalaziti njezino turbe, kako se u narodu naziva „kraljičin grob“. Kakav je bio njezin život i što je sve prošla, ne zna se. No, poznato je da je njezina majka, kraljica Katarina Kosača-Kotromanić, najprije bježala u Kozograd kod Fojnice te odatle na teritorij Dubrovačke Republike. Osmanlije su od Dubrovčana čak zahtijevali njezino izručenje iz poznatih pravnih razloga oko nasljeđivanja bosanske krune.⁵⁴ Nakon toliko mnogo političkih zakulisnih igara, najzad se kraljica Katarina bila sklonila u Rim, gdje je i umrla 1478. godine, a grob joj se nalazi u bazilici sv. Marije od nebeskog oltara u mjestu Aracoeli. Oporukom je svoje Bosansko Kraljevstvo zavjetovala papi i Katoličkoj crkvi. Ta se oporuka mogla mijenjati samo ako bi njezina djeca ponovno prigrlila katoličku vjeru, vrativši se u Bosnu. No, kao i „dobra

⁵¹ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186-192; Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*.

⁵² Mirsad Bakšić, *Doprinos muslimana hrvatskoj kulturi i državi*, Zagreb 2011, 31-69.

⁵³ Babinger, *Mehmed Osvajač*, 191-192.

⁵⁴ Regan, *Bosanska kraljica Katarina*.

kraljica Kata“, mnogi su Bosanci poput plimnog vala nahrupili na područja dalmatinskih komuna i preko Jadrana u Italiju, kako se više nikada ne bi vratili u svoj zavičaj.

4. Zaključak

Ono što u ovom radu doista biva poput kakvog zajedničkog nazivnika jesu Osmanlije, iluzije o zajedničkoj kršćanskoj solidarnosti i pomoći te konačno pojam pada. Kao što se vidi iz uvoda ovog rada – a zahvaćeno je kronološki šire razdoblje – taj pad ili, bolje rečeno, padovi nikada nisu bili iznenadni, nagli ni trenutni. Uvijek se, naime, radilo o dosta dugotrajnim povijesno-političko-vjerskim procesima, kako onda kada je bila riječ o zauzeću Male Azije i Bizanta, čije je finale bio pad samog Carigrada, tako i deset godina kasnije, kada pada Bosansko Kraljevstvo. Carigrad, nekoć jedina prijestolnica „jedinog kršćanskog Carstva i cara“, postaje središtem novog, sada islamskog Osmanskog Carstva, koje se poput nekadašnjeg Bizantskog Carstva protezalo od Eufrata pa sve do Dunava i Jadrana. Hrvatski dominikanac, Dubrovčanin Ivan Stojković, kojeg smo ovdje uzgred spomenuli zajedno s još dvojicom izaslanika Bazelskog koncila – Simonom Freronom i Henrikom Mengerom – dvije godine (1435. – 1437.) iz posljednje utvrde istočnog kršćanstva i grčke civilizacije, kao svojeg motrilišta, promatra ono što se događa. „Poslali ste me kao mladića u Carigrad, a vraćam vam se, evo, u bradi zarastao starac“. To samo svjedoči koliko je to relativno kratko vrijeme Stojkovićeve boravka u Carigradu bilo istovremeno turbulentno te obilno brojnim događajima, što je rezultiralo prethodnom Stojkovićevom ne baš lapidarnom izjavom. Tijekom svojeg boravka u Carigradu, Stojković renesansnu Europu upoznaje s mnogim djelima poteklama iz krila islamske civilizacije, kao i s onima o islamu samom. Stoga ga možemo smatrati jednim od prvih europskih islamologa.

U jednom svojem pismu, upućenom Bazelskom koncilu iz ožujka 1436., Stojković sa strepnjom navješćuje kako njemu suvremene tako i buduće osmanske provale na područje Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, dakle na prostor njegove domovine, u čijem okviru vjerojatno vidi i Bosnu, bez obzira na sve prijepore ove ili one vrste. Dvadeset godina nakon smrti Ivana Stojkovića u Laussani 1443. te deset godina nakon pada Carigrada 1453., Bosna pada 1463., no ne baš „šaptom“, kao što se to kasnije izrijetkom iskovalo. Još jedan zajednički nazivnik jest skoro istovremeni pad Trapezuntskog Carstva i Bosanskog Kraljevstva te gotovo istovjetna sudbina carice Despina Hatun, koja je toliko tragično izgubila čitavu svoju obitelj što je bila smaknuta. Kada to dovedemo u vezu s jednako tako tragičnom sudbinom Bosanske kraljice Katarine Kosača-Kotromanić i njezine obitelji, dobivamo zaokruženu sliku zatvorenog tragičnog kruga, ne samo Bosne i sudbine njezina srednjovjekovnog Kraljevstva. Radi se o sveopćem osmanskom potopu jugoistoka kršćanske Europe koji će se kasnije prekriti i na njezin središnji dio. O tom potopu iz Carigrada zorno piše Ivan Stojković u svojem *Tractatus de Ecclesia*. Ono što povezuje bazelsko izaslanstvo iz Carigrada, pad ovoga grada te potom Bosne jest korespondencija u kojoj se stalno nada i moli za pomoć, no ona vrlo rijetko ili, kao po nekom pravilu, nikada ne dolazi zbog pragmatičkih razloga raznoraznih političkih faktora te su stoga posljedice bile toliko tragične u smislu konačnih civilizacijskih padova i obrata.